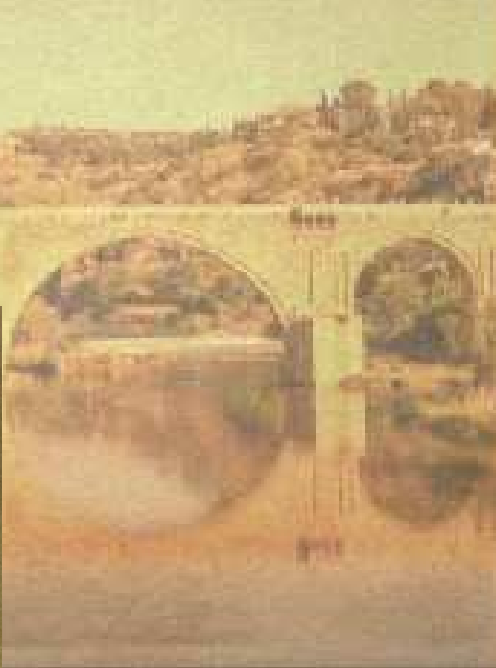

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS VI.

PANNÓNIÁTÓL GALLIÁIG: SZENT MÁRTON ÉS KULTUSZA

**Debrecen
2017**

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS VI.

PANNÓNIÁTÓL GALLIÁIG:
SZENT MÁRTON ÉS KULTUSZA

A DEBRECENI EGYETEM KLASSZIKA-FILOLÓGIAI ÉS
ÓKORTÖRTÉNETI TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYA

A kiadvány támogatói:

OTKA 104789 K sz. pályázat
Járom Kulturális Egyesület

Sorozatszerkesztők

TAKÁCS LÁSZLÓ – TÓTH ORSOLYA

A jelen kötetet szerkesztette

TÓTH ORSOLYA

Lektorálták

ÓBIS HAJNALKA

CSÍZY KATALIN

Szerkesztőmunkatárs

KÁLNY BEATRIX

ISSN 2064-9754

ISBN 978-963-473-969-2

HEREDITAS GRAECO-LATINITATIS VI.

PANNÓNIÁTÓL GALLIÁIG: SZENT MÁRTON ÉS KULTUSZA

DEBRECEN

2017

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
MARÓTH MIKLÓS: Szent Márton a változó időben	9
ÓBIS HAJNALKA: Szent Márton csodatévő levele	18
TÓTH ORSOLYA: Szent Márton és a „szent” fenyőfa	28
SZILÁGYI CSABA: Szent Márton életrajzírója Priscillianus ügyéről	40
PATAKI ELVIRA: Elbeszélői változatok egy kettészelt <i>chlamys</i> -ra: Szent Márton köpenye Sulpicius Severus, Paulinus Petrocordiensis és Venantius Fortunatus műveiben	55
DOMOKOS GYÖRGY: Szent Ambrus és Szent Márton	77
KISS GÁBOR: Szent Márton és Savaria. Milyen épülethez kötődhetett a szülőház-legenda?	85
CSÍZY KATALIN: Sulpicius Severus életrajza az <i>Intelme</i> k lehetséges előképeként	104
W. SOMOGYI JUDIT: Szent Márton kultusza Itáliában	125
TAKÁCS LÁSZLÓ: Szent Márton teste	146
TUHÁRI ATTILA: Murmellius Szent Márton-himnusza	154

SZELESTEI N. LÁSZLÓ: Tartalmi és formai sokszínűség Szent Márton-énekeinkben	173
VARGA LAJOS: A bujáki templom Szent Márton- főoltárképének teológiai, művészet- és kultúrtörténeti értéke	190
BOROS ISTVÁN: Márton a szent	200
A KÖTET SZERZŐI	217

ELŐSZÓ

2016-ban ünnepeltük meg a pannoniai Sabariából származó Szent Márton, Tours püspöke születésének 1700. évfordulóját. Az emlékév jó alkalom volt arra, hogy kitüntetett figyelem irányuljon arra a késő ókori szentre, akinek kultusza a kora középkortól kezdve töretlenül jelen volt Európában és Magyarországon. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara Romanisztika Intézete tudományos konferenciával járult hozzá az ünnepségsorozathoz. A *Pannoniától Galliáig – Szent Márton és kultusza* címmel tartott tanácskozás középpontjában egyszerre állt a szentéletű püspök élete és azok a jelenségek, amelyek kultusza kialakulásához és megmaradásához vezettek a közép-európai régió kívül Olaszországban és Franciaországban. Szent Márton egész élete tele van értelmezésre és magyarázatra szoruló eseményekkel, s a róla szóló ókori és középkori történeti munkák, irodalmi művek éppúgy érdemesek a közelebbi vizsgálatra. Általuk közelebb juthatunk e korok embereinek gondolkodásához, világképéhez, s megérthetjük, hogyan lett Szent Márton évszázadokon át az egyik legnépszerűbb szent Európában, akinek alakját számos legenda övezte, s akinek ünnepéhez megannyi népszokás kapcsolódott. Kötetünkben a konferencián elhangzott előadások egy részének tanulmányá formált változatát adjuk közre.

Takács László – Tóth Orsolya
sorozatszerkesztők

SZENT MÁRTON ÉS SAVARIA MILYEN ÉPÜLETHEZ KÖTÖDHETETT A SZÜLŐHÁZ-LEGENDA?

KISS GÁBOR

A középkori ember tudatában Szent Márton alakja nemcsak hajdani püspöki székhelyéhez, a galliai Tours városához kötődött. Szmélyével kapcsolatban élő hagyomány volt pannoniai származása is.¹ Sulpicius Severus róla írt életrajzából² pedig közismert volt pontos születési helye: Savaria, azaz a Magyarországon található Szombathely. Erről több korabeli térkép is tanúskodik, amelyeken a város neve mellett feltüntették leghíresebb szülötte világrajövetelének tényét is.³

¹ Király I., *Szent Márton magyar király legendája*, (Bibliothèque l'Institut Français à l'Université de Budapest, 8.) Budapest, 1929, Reprint kiadása: Szombathely, 2007; Seláf L., *Szent Márton mint magyar királyfi. Egy hagiográfiai motívum története*, in: *Via Sancti Martini, Szent Márton útjai térben és időben*, szerk. Tóth F. – Zágórhidi Czigány B., Budapest, 2016, 137–163.

² S. Severus, *Vita S. Martini*, 2,1. – http://www.intratext.com/IXT/LAT0410/_P1.HTM, 2017-02-21; Ennek legújabb magyar nyelvű kiadása: S. Severus, *Szent Márton élete*, ford. Borián E. – Reichardt A., in: *Sulpicius Severus, Szent Márton, Élete – Levelek – Dialógusok*, bev. Dejcsecs K., Pannonhalma, 2016, 36.

³ A legkorábbi térkép, amelyen Sabaria neve szerepel: H. von Mainz világtérképe 1110-ből. Ennek részletét hozza: H. Klusch, *Az erdélyi szászok betelepedéséről*, ford. Szenkovics E., Kolozsvár, 2009, 12–17, 6. ábra; Itt köszönöm meg Zágórhidi Czigány Baláznak, hogy felhívta rá figyelmemet. Időben a második ilyen térkép Haldinghami Lafford R. ebsdorfi világtérképe 1276–1283-ból, amelyen már Márton neve is látható: Kiss G., Nagy Károly – Szent Márton szülőhelyének első zarándoka, *Via Sancti Martini* (2016) 47–49, 1–2. kép; Bendefy L., Szombathely neve a herefordi térképen, *Vasi Szemle* 5, 1938, 163–168; A többi, születéshelyet feltüntető térképről lásd: Kiss G. – Tóth E. – Zágórhidi Czigány B., *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*, (Szombathely története, 1.) Szombathely, 1998, 224–225, 167. kép; Tóth E. – Zágórhidi Czigány B., *Források Savaria-Szombathely*

Szent Márton tours-i püspök és az antik Colonia Claudia Savaria kapcsolatában így módon az a legfontosabb kérdés, hogy vajon mikor és hogyan került az ő kultusza szülővárosába? Tény, hogy a 397. november 8-án a galliai Condacumban (Candes-ban) elhunyt, majd november 11-én, püspöksége székhelyén Urbs Turonum-ban (Tours-ban) eltemetett szent életű szerzetes és főpap kultusza elterjedésének kezdetén szülőföldjén, Pannoniában, több barbár betörést követően már zavaros állapotok uralkodtak. Eddigre már a két itteni pénzverde (a sisciai és a sirmiumi) is beszüntette működését, és így a tartományban szinte teljesen megszűnt a pénzforgalom. Három évtized múltán, 433-ban pedig a Nyugatrómai Birodalom hivatalosan is lemondott hajdani provinciájáról.

Elégé valószínűtlen tehát, hogy akár az 5., akár a 6. században Márton kultusza eljutott volna egykori hazájába. A „barbár” hunok névlegesen 22 éves (433–455) pannoniai uralma alatt aligha volt esély Szent Márton kultuszának meghonosodására, de nem lehetett jobb a helyzet az ariánus gótok mindössze négy éves (467–471) nyugat-pannoniai fennhatósága alatt sem, hiszen éppen Márton volt a legnagyobb ellenfele⁴ az Arius püspök tévtanítását⁵ követő keresztény irányzatnak.⁶

A körülmények hasonlóak lehetettek a langobard (526–568) uralom alatt is, bár körükben az arianizmus csak ittlétük vége felé (564–568) jutott túlsúlyba.⁷ A sztyeppei eredetű sámán vallást követő ava-

történetéhez a római kortól 1526-ig (Acta Savariensia, 9), Szombathely, 1994, 123–127; Derdák F., Szombathely jelölése régi térképeken, *Lapok Szombathely történetéből*, 8, (Panniculus C/8), Szombathely, 1992, 1, 3, 13. kép.

⁴ Severus (2016) 42; Diós I., *Szentek élete*, Budapest, 2009, II: 789. – <http://www.katolikus.hu/szentek/szent178.html>, 2017-02-21; A. Reginer, *Szent Márton élete*, ford. Rogács F., Szombathely, 1944², 71–73.

⁵ A kérdés legutóbbi összefoglalója: Perendy L., Az arianizmus rövid története, in: *Szent Márton és Pannónia, Kereszténység a római világ határán*, szerk. Tóth E. – Vida T. – Takács I., Pannonhalma–Szombathely, 2016, 60–67.

⁶ Nem különben Márton a Priscillianus-féle eretnekségnek is ellensége volt. Diós (2009) II: 790–791. – <http://www.katolikus.hu/szentek/szent178.html>, 2017-02-21; Reginer (1944) 161–171.

⁷ Bóna I., *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*, (Hereditas) Budapest, 1974, 78.

rok uralma (568–829) sem mondható ideálisnak e tekintetben, főként azután, hogy a Nyugat-Dunántúlt 670 tájától fogva falvaikkal népesítették be.

Az időnkénti és csak rövid ideig tartó itáliai befolyás, amely a borostyánkőút forgalmának újbóli feltámadását vagy felélénkülését is magával hozta (399/400: Stilicho *magister militum*; 409 körül: Genseridus *dux, magister militum*; 455 körül: Avitus császár, 487/488: Odoaker itáliai király), nem lehetett kellő alkalom a kultusz tényleges meggyökerezésére.

Bár valamiféle egyházi kapcsolat még a 6. század második felében is fennállhatott Itáliával,⁸ az Avar Kaganátus területén élő keresztények a 8. század végére teljesen elszigetelődtek a római katolikus egyháztól.⁹ Alighanem joggal tételezhető fel, hogy Tours-i Szent Márton (†397) személye éppen olyan ismeretlen lehetett ebben a korszakban szülőföldjén, mint későbbi földije, Vienne-i Boldog Leonianus bencés apát (†540 k.),¹⁰ vagy a szintén pannoniai származású Brágai Szent Márton érsek (†580).¹¹ Nem csoda, hiszen Mártont Rómában is csak a 6. század óta ünneplik.¹²

Aligha tévedünk hát, ha úgy gondoljuk, hogy a kultusz savariai meghonosításához a fentebb felsorolt alkalmaknál egy jóval erősebb vallási indíttatásra, és egy sokkal komolyabb kulturális behatásra volt szükség.

⁸ Vigilius scarbantiai püspök gradói zsinaton való részvételéről: Tóth E., Vigilius episcopus scaravaciensis, *ActaArchHung* 26, 1974, 269–275; Uő., Vigilius episcopus scaravaciensis, Scarbantia VI. századi történetéhez, *Soproni Szemle* 31, 1977, 320–326. – <http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1977-XXXI-4.pdf>. 38–42, 112–118, 2017-02-21; Kiss-Tóth-Z. Czigány (1998) 72, 81.

⁹ A frank hódítások során adatolt pannoniai kereszténység állapotaira: Veszprémy L., Mint békák a mocsárban, Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban, *Aetas* 19, 2004, 2. sz., 62–65. A forrás magyar fordítása uo. olvasható: 67–71. – <http://www.aetas.hu/2004-02/veszpremy.pdf>, 2017-02-21.

¹⁰ Diós (2009) II: 901, Nov. 13, 5. sz.; továbbá: <http://www.viasanctimartini.eu/cgi-bin/via/index.cgi?view=ck&tlID=700&nID=44337&nyelv=hu%22>, 2017-02-21.

¹¹ Diós (2009) I: 489–490. – <http://www.katolikus.hu/szentek/szent308.html>, 2017-02-21.

¹² Diós 2009, II: 791. – <http://www.katolikus.hu/szentek/szent178.html>, 2017-02-21.

Ezen okok alapján Szent Márton kultuszának Savariába kerülésére a legvalószínűbb alkalom és ok szerintünk Nagy Károly 791. évi avarok elleni hadjárata volt,¹³ amikor a frank király serege élén valamikor október közepe táján ellátogatott Savariába. Bizonyára ekkor „találtak rá” Márton „szülőházára” is az egykori *colonia* hajdan keresztények által is használt keleti temetőjében, éppen azon út mellett, amelyen az egykori tartományi székhelyre érkeztek.

A következő kérdés már az, hogy valójában mi lehetett és pontosan hol is állhatott az az épület, amelyben az uralkodó és a kíséretében lévő hadba szállt főpapok felismerni vélhették a szülőházat, továbbá vajon milyen tárgyi emlékek segíthették őket ennek meggyőző azonosításában?

Ezek után nyomozva terelődött a figyelem az ókeresztény kőemlékek egyik jól körülhatárolható csoportjára, amelyek egy, a keleti temetőben valaha állt nagyobb méretű sírépülethez kellett, hogy tartozzanak. Ezek az eredetileg téglalap alakú, keret nélküli, feliratos sírtáblák (ún. *loculus*-lapok), amelyek egykor falban kialakított, az egész holttestet magába fogadó sírfülkék (sírüregek, ún. *loculus*-ok) lezárófalába illesztett feliratos, többször egyéb díszítéssel is ellátott kőlapok voltak.

Ez idáig hat darab ilyen savariai kőlapot ismerünk, amelyek 2016-ban együtt voltak kiállítva Szombathelyen, a savariai Iseumban, a Sa-

¹³ A 791. évi hadjáratról legutóbb összefoglalóan: Szőke B. M., Nagy Károly hadjárata az avarok ellen 791-ben, *Arrabona* 44/1, 2006, 497–522. A korábbi irodalommal. A savariai kitérőről: uo., 504–505. – http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA44_1_2/?pg=502&layout=s, 2017-02-21; rövidebb formában: Uő., *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*, Budapest, 2014, 10–12; előtte: W. Pohl, *Die Awaren, Ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567-822 n. Chr.*, München, 1988, 315–317. A korábbi legfontosabb irodalom felsorolása uo. 461–463; népszerű formában ír róla: Bóna I., Nagy Károly nyomdokain, *Évezredek hétköznapijai*, szerk. Szombathy V., Budapest, 1973, 141–163; részletesebben: Bóna I., *A népvándorlás és a korai középkor története Magyarországon, Magyarország története I/1. köt., Magyarország története, előzmények és magyar történet 1242-ig*, főszerk. Székely Gy., szerk. Bartha A., Budapest, 1984, 336–340; szakirodalmi összefoglaló: uo. I/2: 1597–1599.; a hadjáratról szóló irodalom összefoglalása még: Kiss-Tóth-Z. Czigány (1998) 264; a hadjáratról szóló források: Szádeczky-Kardoss S., *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig* (Magyar őstörténeti Könyvtár, 12), Budapest, 1998, 277–282, 121–122. §.

varia Múzeum és a Pannonhalmi Bencés Főapátság által közösen megrendezett *Szent Márton és Pannonia* című kiállítás, III. (A kereszténység megjelenése Pannoniában témát tárgyaló) részében.¹⁴

Összesen négy egész, és két ilyen *loculus*-lap töredék ismert:¹⁵

- 83. sz.: Sírtábla töredéke a Jó Pásztor (?) ábrázolásával (1. kép.)
- 85. sz.: A két tejtestvér sírtáblája Krisztus-monogrammal (2. kép.)
- 86. sz.: A két vándorfestő sírtáblája Krisztus-monogrammal (3. kép.)
- 87. sz.: Sírtábla töredéke (4. kép.)
- 88. sz.: A legédesebb gyermek sírtáblája (5. kép.)
- 89. sz.: A temetőőr és felesége sírtáblája (6. kép.)

Eddig jobbára csak a rajtuk olvasható feliratokkal foglalkoztak. A róluk tudottakat legutóbb Tóth Endre foglalta össze Savaria feliratos köemlékeiről írt könyvében.¹⁶ Nézzük most röviden az egyéb (tehát a feliratukon kívüli) legfontosabb jellemzőiket, hiszen más egyéb (lásd az alább felsoroltakat!) kérdésekre is keressük a válaszokat.

A sírtáblák lelőhelyei

Hat darab kőtáblánk a következő helyeken és időpontokban került elő:

- 83. sz.: Sírtábla töredéke a Jó Pásztor (?) ábrázolásával, a „szombathelyi mezőkön”, 19. század eleje.
- 85. sz.: A két tejtestvér sírtáblája Krisztus-monogrammal, Szent Márton-templom környéke, 1852.
- 86. sz.: A két vándorfestő sírtáblája Krisztus-monogrammal, Szent Márton-templomtól északra fekvő kertekben, síron, 1836–1845 között.
- 87. sz.: Sírtábla töredéke, ismeretlen.

¹⁴ *Szent Márton és Pannónia* (2016) 224–225, III.83, III.85–89. kat. sz. (Tóth Endre leírásai.)

¹⁵ A következőkben ennek a katalógusnak a számozását fogjuk használni.

¹⁶ Tóth E., *Lapidarium Savariense*, Savaria római feliratos köemlékei, *Savaria* 34/2, 2011, 191–192, 144. sz. (két tejtestvér); 194–195, 148. sz. (két vándorfestő); 197, 150. sz. (temetőőr és felesége); 198, 151. sz. (legédesebb gyermek); 199, 152. sz. (Jó Pásztor? ábrázolással); 200, 153. sz. (töredék). A korábbi irodalom, stb. felsorolásával.

— 88. sz.: A legédesebb gyermek sírtáblája,
Szent Márton u. 57–63., síron, 1997.

— 89. sz.: A temetőőr és felesége sírtáblája
Szentmártonban, a „keleti temetőben”, 1903–1904.

Amint az látható, a sírtáblák mind Savaria keleti temetőjének területén kerültek elő. A pontosan feljegyzett lelőhelyüek közül a másodlagosan, téglasírok fedőlapjaiként felhasználtakat a mai Szent Márton utca északi teleksorának telkein (86., 88. sz.) találták.¹⁷ Egy másik pedig leletösszefüggés nélkül (85. sz.), a Szent Márton-templom közelében jutott felszínre.

A sírtáblák anyaga

A hat darab közül öt darab márvány (83%) és mindössze egy darab (89. sz.) készült egyéb kőzetből (talán rosszabb minőségű márványból?) (17%).

A síremléket állítóknak tehát volt igénye és anyagi lehetősége a drága alapanyag beszerzésére, és megfaragtatására.

A sírtáblák kőanyagának eredeti rendeltetése

Az iseumi kiállítás építésével és bontásával kapcsolatos munkák során módunkban volt jobban szemrevételezni a nevezett sírtáblákat (pl. az egyébként hozzáférhetetlen hátlapjukat is megvizsgálhattuk). Ezek alapján valószínűnek tartjuk, hogy a hat darab kő közül öt darab (83%) eredetileg burkolólap lehetett, amelyet csak másodlagosan használtak fel a sírfeliratok alapanyagául:

— két darab (86. és 87. sz.) anyaga és kiképzése megegyezik a helytartói palota aulájának ott is másodlagosan felhasznált (azaz egy korábbi, díszes, ám a 4. században lebontott épületből származó) lábazati burkolólapjaival (33%),

¹⁷ A Szent Márton utca egykori északi teleksorának kertjein át nyitották meg a mai Kisfaludy Sándor utcának ezt a szakaszát, valamikor 1894 és 1904 között. Ennek eredményeképpen az egykori kertetek napjainkban is ennek az utcának a telkeiként tartják nyilván.

- egy darab (85. sz.) eredetileg egy vastag térburkolólap, azaz a járófelület egyik eleme lehetett (17%),
- egy darab (88. sz.) esetében ugyanez merül fel, ennek lefaragott szélei miatt (17%),
- egy darab (89. sz.) 1x2 lábas mérete alapján talán szintén járófelület egyik burkolóköve lehetett (17%).

Ha ez igaz, akkor a síremléket állító közösségnek módjában állt korábbi – valószínűleg a római valláshoz (pl. a császárkultuszhoz) kötődő díszes – épületek/kultuszépületek elbontott anyagának megszerzése (pl. az egykori tartományi kultuszközpont – az *ara provinciae* – területén állt épületekről,¹⁸ vagy akár máshonnan is).

A sírtáblák díszítése

A hat darab vizsgált kövünk közül három díszített, azaz az összesnek 50%-a:

- két darab (85-86. sz.) Krisztus-monogrammal ékített,
- egy darab (83. sz.) Jó pásztor (?) ábrázolással díszített.

A síremléket állítóknak tehát volt igénye és anyagi lehetősége a kőlapok felének feliratozáson túli díszíttetésére is.

A sírtáblák készítési helye

Ha az itt felhasznált darabok készülési helyét nézzük, akkor többkevesebb biztonsággal megállapíthatjuk, hogy hat darab sírtáblánkból

- öt darab helyben készült (83%),
- egy darabot (83. sz.) (17%) viszont máshol (valószínűleg Aquileia közelében) faragtak.

A síremléket állítóknak eszerint volt módja a helyi mesterek megfizetésére, de akár távolabbi műhelyben történő rendelés elkészülte

¹⁸ Tóth E., A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban, *Archaeologiai Értesítő* 126, 2001, 5–33; Uő., Die ara Augustorum von Pannonien und Pannonien superior, *Arrabona* 49/1, 2011, 359–372; Uő., Fettich Nándor és Savaria topográfiája, *Vasi Szemle* 55, 2001, 313–420.

és kiegyenlítése után a kész kőlap onnan Savariába való szállíttatására is.

Kinek állították a sírtáblákat?

Ha a kőtáblák „tulajdonosainak” a korabeli társadalomban betöltött szerepét vizsgáljuk, úgy elmondhatjuk, hogy a hat darabból:

— két darabot (86. és 89. sz.) a klérushoz tartozó személyek (vándorfestők és a temetőőr) emlékére állítottak (33%),

— egy darab esetében (83. sz.) merül fel még esetleg a klérushoz való tartozás lehetősége (Jó Pásztor ábrázolás) (17%).

Ily módon pedig a tábláknak legalább a harmada (33%), de lehetséges, hogy a fele (50%) is a savariai klérus (azaz felszentelt egyházi rend) tagjaihoz köthető.

A sírtáblákkal jelölt sírok helykihasználása

A töredékesség miatt a hat darabból ez esetben csak négy darab értékelhető:

— három darab (85., 86., 89. sz.) tartozott eredetileg kettős temetkezéshez (ún. *bisomus*-hoz) (75%),

— egy darab (88. sz.) egyes temetkezéshez (egyszerű *loculus*-hoz) (25%).

A sírépületben, ahol ezek felhasználásra kerültek, ezek szerint a takarékos helykihasználásra törekedtek. Emiatt pedig akár a sírüregek háromnegyed része is kettőssírt rejthetett. Mindez arra utal, hogy a sírhelyek száma korlátozott, azaz véges számú volt.

A sírlapokkal jelölt temetkezések felbontása

A hat darab sírlapból

— három darab (85., 86. és 88. sz.) tanúskodik arról, hogy az eredeti sírt később, de még a római korban felnyitották (50%).

Így körülbelül a sírüregek felét még a temető használatának idején felbontották, bizonyára azért, hogy az ott nyugvó („alvó”) testét biztonságosabb helyre vigyék. A közösség tagjai egy részének tehát

volt módja, lehetősége és anyagi ereje Pannonia feladása után (valószínűleg) Itáliába menekülni és ott letelepedni.

A sírlapok másodlagos felhasználása

A hat darabból három darabot újra felhasználtak (50%):

- egy darabot (85. sz.) félkörívesre átfaragva előkelőbb boltíves sírba (ún. *arcosolium*ba) építve (17%),
- két darabot (86. és 88. sz.) egyszerű téglasírok talán olvashatóan elhelyezett fedőlapjaként alkalmazva (33%).

Fele arányban van adat arra, hogy a sírtáblákat újabb temetkezésekhez ismételten felhasználták. Mindez arra mutat, hogy ezek a (megszentelt) kövek a később ide temetkező közösség számára is jelentőséggel bírtak. A keresztény közösség tehát tovább használta a temetőt a benne álló sírépülettel együtt.

A sírlapok másodlagos átalakítása

A hat darabból:

- két darab (85. és 86. sz.) későbbi átfaragás nyomát mutatja (33%).

A sírtáblák egyharmadát másodlagos formában előkelőbb sírformához (*arcosolium*) akarták felhasználni, ezért félköríves formára kellett faragni őket. Az egyik esetben (85. sz.) ez meg is történt, a másikat viszont elrontották (86. sz.) és így nem került újra beépítésre. A közösség helyben maradó részének tehát legalább egy vezető (vagy előkelő) tagja az eredetileg vértanúknak kijáró sírformában¹⁹ akart nyugodni.

¹⁹ Czobor B., *A keresztény műarchaeológia encyclopédiája kiváló tekintettel a hazai műemlékekre*, II. füzet, Budapest, 1883, 43; Maga az *arcosolium* a szarkofág és a *loculus* összetétele, amely félköríves fülkéből és kőlappal lefedett sír(ládá)ból áll. Ez utóbbi sírlapja (*mensa*) a mártíreklyék feletti szentmiseáldozat bemutatására szolgál. Szőnyi O., *A pécsi őskeresztény sírkamra*, Budapest, 1907, 25–26; Az *arcosolium* voltaképpen diadalívet formál, amely a vértanú sírja fölött annak a halálon aratott győzelemére utal. Sághy M., *Versek és vértanúk. A római mártírkultusz Damasus pápa korában, 366–384* (Catena, Monográfiák, 3), Budapest, 2003, 265; de ilyen boltíves sírformát (*arcosolium*) mindenképpen csak a jelesebb sírok fölé építettek, lásd uo. 151. Ez a sírforma utóbb a tehetősek temetkezési helye lett. Vanyó

A sírtáblák készülési ideje

A hat darabból négy darabot a felirat alapján a 4. századra kelteznek (67%):

- egy darab (86. sz.) archaikus betűformát felhasználva rendkívül szépen és gondosan vésett,
- egy darabról (87. sz.) – amely az előző anyagával megegyező töredék kb. ugyanez mondható el,
- egy darab (83. sz.) távolról hozott, gondosan faragott,
- egy darabon (85. sz.) a betűk kevésbé gondosan vésettek.

A hat darabból pedig két darabot már az 5. században vésték (33%):

- két darab (88, 89. sz.) betűit kevésbé gondosan vésték, méretük változó és betűtévesztések is előfordulnak.

A sírtáblák anyaga és írásképe alapján kétharmadukat még a 4. század második felében vésték meg. A maradék egyharmadot pedig már az 5. század első felében készítették el.

A sírtáblák újbóli felhasználásának ideje

A hat darab sírlapból három darabot (85., 86. és 88. sz.) újra felhasználtak (50%).

Az 5. században (vagy akár később), a közösség egy részének elvándorlása miatt gazdátlanná vált sírűregek zárólappjait (ez az ismert *loculus*-lapok fele) újból temetkezésekhez használták fel. Többségükben téglasírok fedőlapjaként (33%), vagy ritkábban előkelőbb, boltozatos sírforma (*arcosolium*) alkotóeleméül.

Egyes sírtáblák kőanyagának felhasználási sorrendje (relatív kronológia)

A sírtáblák kőanyagát többször, eltérő célra használták fel. Ezek egymásutánisága a következőképpen képzelhető el:

- Eredetileg burkolólap – majd lefejtik:

L., *Az ókeresztény művészet szimbólumai*, Budapest, 2000³, 45.

– a kereszténység uralomra jutását követően (miután a római kultuszépületek lerombolhatók lettek).

— Négyszögletes sírtáblává (*loculus*-lappá) alakítják:

– a temetéskor.

— A testek elvitelekor kiveszik:

– a provincia feladása után.

— Előkelőbb boltozatos sírformához (*arcosolium*hoz) félkörívűre faragják át, vagy téglasír fedőlapja lesz belőle:

– a provincia feladása utáni újabb temetéskor.

Egyes sírtáblák kőanyagának felhasználási sorrendje (abszolút kronológia)

A többszöri átalakítások egyes állomásait – a számtalan bizonytalansági tényezőt is figyelembe véve – talán a következő kezdő időpontokhoz köthetjük:

— A burkolólap lefejtése és négyszögletes sírtáblává alakítása (pl. 85, 86, 87. sz.):

– kb. 350 után.

— A négyszögletes sírtábla (85, 86, 88. sz.) kiemelése és a test elvitele:

– kb. 430 után.

— A gazdátlan négyszögletes sírtábla (85, 86. sz.) átfaragása félkörívesre:

– kb. 430 után.

— Átfaragásnál elrontott gazdátlan sírtábla töredéke (86. sz.) egy hővezető téglákból (tubusokból) épített téglasír fedőlapja lesz:

– kb. 450 után.

— Késői, kiemelt, négyszögletes sírtábla (88. sz.) egy szokványos téglasír fedőlapja lesz:

– kb. 450 után.

A jelzett évszámok tehát azt a legkorábbi időpontot jelzik, amikor az adott átalakítás vagy felhasználási mód szerintünk egyáltalán elképzelhető. Hogy a sírtáblák temetkezésekhez való bármilyen felhasználása időben meddig tarthatott, arra egyelőre nincs biztosan

keltezhető régészeti leletünk Szombathely területéről. Ám a Varsányi János által megtalált, tubusokból álló téglasírhoz²⁰ (amelynek tetejét a két vándorfestő 86. számú sírtáblája képezte) nagyon hasonló szerkezetű temetkezést tárt fel 2003-ban a Kisfaludy Sándor utca 60. számú telken Pap Ildikó Katalin.²¹ A kirabolt, de viszonylag épen megmaradt 221. sír gödrének alja habarccsal volt kikenve, oldalfalait alul felállított tubusokból építették meg, amelyre vastag habarcsrétegbe ágyazva kötésbe rakott három sor téglát tettek. A sírt pedig (a járószint magasságában) padlótéglákból és tetőfedő tegulákból álló lapos tetővel borították le. A sír kirablásakor ezen keletkezett rést utóbb egy homokkődarabbal pótolták ki.

Az ásatáson napvilágra került még egy másik, szintén tegulákat tartalmazó, de eltérő szerkezetű sír (220. sír), amelyet teljesen feldűltak. A megmaradt nyomokból ítélve a temetkezést egy alján tegulákkal kirakott földsírként lehet rekonstruálni, amelynek oldalait habarccsal kenték ki, sarkaiba pedig valószínűleg egy faszerkezet tartóoszlopait megtartó tubus-téglákat állítottak. A sír egykori fedése sajnos már megállapíthatatlan volt.²²

A savariai ókeresztény temetőben fellelt, tubusokat is felhasználó sírépítmények kormeghatározásához jó fogódzóul szolgálhat a Szombathelytől 22 km-re fekvő Vas megyei Szeleste község határában 2013-ban feltárt langobard kori temető egyik sírja. A KE 592. számmal jelölt kirabolt sírban egy négyoszlopos halotti ház nyomait találta meg az ásató Pap Ildikó Katalin. Ennek a faszerkezetű építménynek a fedésére tegulákat és tubusokat használtak fel.²³ Ez a 6.

²⁰ Az épített sír „szarkofágjáról” Varsányi János rajzot készített, amelyet Nagy Lajos az MTA Archaeológiai Bizottságának levéltárában még 1938 előtt látott: „Ez a sírkő egy *tubi*-ből (melegvezető, üreges téglá) összerakott téglasír tetejét fedte.” Nagy L., *Pannonia Sacra, Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*, 1. köt., szerk. Serédi J., Budapest, 1938, 94; idézi: Thomas E., *Savaria Christiana, A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve*, szerk. Tóth I., Szombathely, 1977, 58; Uő., *Savaria Christiana, Savaria 9–10, 1975–1976, Szombathely*, 1979, 120.

²¹ Pap Ildikó Katalin: *Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető épített és tegulás sírjai*, *Savaria* 38, 2016, 96, 221. sír; 3. ábra 4; 4. ábra 1–2.

²² Pap (2016) 96, 220. sír.

²³ Pap (2016) 100, KE 592; 8–9. ábra.

század első feléből származó temetkezés kétségtelen szerkezetbeli hasonlóságot mutat a fentebb tárgyalt szombathelyi 220. sírral, ami egykorúságukon túl, lehetséges etnikai rokonságuk vagy akár azonosságuk lehetőségét is felveti. Ezek szerint elképzelhető, hogy a Rábától nyugatra eső területen megtelepedő langobard kori germán betelepülők között ott éltek az egykori Savaria territoriumán létezett romanizált lakosság leszármazottai is, akik különleges temetkezési szokásaikat itt is gyakorolták. Sarokoszlopokon álló, fából ácsolt halotti házaikhoz római épületekről leszedett tetőfedő cserepeket (tegulákat) és azok falaiból kibontott üreges hővezetőtéglákat (tubusokat) is felhasználtak.

Visszatérve a Savaria keleti temetőjében található, másodlagosan is temetkezésekhez felhasznált ókeresztény sírkövek kérdésköréhez: Varsányi János lelőhely-megjelöléséből²⁴ kiindulva felvetődő lehetőség, hogy az általa feltárt, tubusokból épített és a keresztény vándorfestők sírtáblájával (86. sz.) letakart sír talán ugyanahhoz a sírcsoporthoz tartozott, amelyből nyolcat Pap Ildikó Katalin tárt fel több mint másfél évszázaddal később, a már említett Kisfaludy Sándor utca 60. számú telken. Ez utóbbiak egy kelet-nyugat tájolású, ismeretlen méretű, de legalább két helyiségre tagolt épület északi oldalán, annak tengelyéhez igazodva voltak megásva.²⁵

Ebben, a temetőben álló, belső oldalán kifestett, 90 cm vastag falal rendelkező épületbe nem, csak köréje temetkeztek. Mindez azt valószínűsíti, hogy talán egy temetői bazilikaként határozhatjuk meg a napvilágra került falmaradványokat. A közösségi célokra szolgáló bazilikákba való temetkezést ugyanis az akkori zsinati határozatok tiltották.²⁶ Így biztosra vehető, hogy a közelben előkerült Varsányi-

²⁴ „Sz. mártoni éjszának fekvő házhelyek kertjeikben... Én ott egy rendkívüli szerkezetű sírt fedeztem fel, melynek befedő táblája a következő felírással volt ellátva: Px Memoriam pictoribus...” Kiss G. – Tóth E., Varsányi János szombathelyi lelőhelyekről írt levele Lipp Vilmoshoz, *Lapok Szombathely történetéből* 59 (Panniculus C/77), Szombathely, 1997.

²⁵ Pap (2016) 93, 2. ábra.

²⁶ Ezekről legutóbb: Mordovin M., *A várszervezet kialakulása a középkori Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10–12. században*, (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia), Budapest, 2016, 107.

féle, tubusokból épített sírt lefedő sírtábla (86. sz.) sem ebből az épületből,²⁷ hanem sokkal inkább a tőle mintegy 120 méterre délre (a mai Szent Márton-templom helyén) állt sírépületből származik.

A temetkezés tehát e nagyméretű, bizonyára közösségi célokat szolgáló épületen kívül folyt, és a körülötte kialakult temetőhöz a jövőben valószínűleg még további sírokat is hozzá sorolhatunk majd, ám ehhez elengedhetetlenül szükséges lenne Savaria keleti temetőjének régóta várt közzététele.²⁸

Az viszont biztos, hogy a szóban forgó nagy épülettől és a körülötte elhelyezkedő sírcsoporttól távolabb, mintegy 65 méterre nyugat felé feküdt a Medgyes Magdolna által 1997-ben, a Szent Márton utca 57–63. számú telken feltárt 77. számú kirabolt téglasír, amelynek fedőlapja a legédesebb gyermeknek állított sírtábla (88. sz.) volt. Ez a lelet utal rá, hogy korábbi ókeresztény sírtáblákat Savaria keleti temetőjének területén földbe ástott sírok fedésére máshol (azaz más sírcsoportokban) is felhasználtak.

Végkövetkeztetések

Végezetül foglaljuk röviden össze, mire is jutottunk a savariai ókeresztény sírtáblák vizsgálatával kapcsolatban! Savaria keresztények által is használt temetőjében olyan sírépület állt a 4. század közepétől–második felétől, amelynek falaiban sírüregek (ún. *loculusok*) különféle formái (*bisomusok*, *arcosoliumok*) voltak kialakítva.

Ezeket a sírüregeket minden bizonnyal korábbi, főként a római valláshoz köthető kultuszépületek lebontásából származó drága márvány anyagú fal- és térburkolólapokból másodlagosan kifaragott sírtáblákkal jelölték meg.

²⁷ Itt ugyanis még a falfestés léte is kizárja a falazott sírfülkék egykori létezését. Ha ugyanis a falak belső oldalán sírüregek sorakoztak volna, mint pl. a katakombák esetében, úgy a falak nem lettek volna kifestve.

²⁸ A keleti temető 2002-ig feltárt sírjairól diplomamunka készült: Péterváry-Szanyi B., *Savaria keleti temetője a római korban*, szakdolgozat. Budapest, 2005, Savaria Múzeum Régészeti Adattár 2208-07; Ilon G., Szombathely–Szent Márton u. 57–63., *Régészeti Füzetek* I/51, 1998, 79–80, 71. sz.; Farkas Cs., Szombathely, Szent Márton utca 53., *Régészeti kutatások Magyarországon* 2001, Budapest, 2003, 226, 273. sz.

Az ezeket elkészíttető közösség kellő anyagi erővel és összeköttetéssel rendelkezett ahhoz, hogy ilyen drága alapanyagot az akkor nyilván központi beruházásnak számító építkezésekről saját nyughelyének díszítésére megvásároljon vagy másképpen megszerezzen.

Az épületben lévő véges számú sírűregekbe a helyi keresztény közösség tehetősebb tagjai és azok családja temetkezett, de itt kaptak helyet a klérus magasabb és alacsonyabb tisztséget betöltő tagjai is.

Ez a temetkezésre szolgáló épület bizonyosan Savaria vértanújának eredeti nyughelyén vagy annak közvetlen közelében állott, ami mellett vagy ami körül a közösség kiválasztottjai temetkezhettek, hiszen éppen az általuk tisztelt Szent Quirinus püspök ereklyéi szentelték meg az egész temetőt.

A szóban forgó sírépület a keleti kivezető út mellett állt, a máig kimutatható kultuszfolytonosság okán minden bizonnyal a mai Szent Márton-templom helyén, ami egyben magyarázatot ad a középkori épület elönytelen domborzati fekvésére.

A közösség nagyjából fele a barbár fenyegetés elől elvándorolt Savariából és nemcsak vértanú szentje (Szent Quirinus) ereklyéit vitte magával. Félve a várható pusztítástól vele együtt elmenekítette megbecsült tagjainak, családtagjainak földi maradványait is.

A sírépületet a jelek szerint a provincia feladása után még akár évszázadokig tovább használták az itt maradtak. A megürült sírhelyeket újra felhasználták, miképp a gazdátlaná vált sírtáblákat is hasznosították: átalakítva újra sírűreg lezárására használták vagy a temető egy távolabbi pontján téglasírokat fedtek le velük.

A sírűregeket tartalmazó épület pontos típusát konkrét maradványok híján lehetetlen megmondani, hiszen az legkésőbb a 18. század derekán, a Szent Márton-templom barokk hajója alatti kriptatér építésekor teljesen elpusztult.²⁹ Hogy egyszerűbb sírűépület, díszesebb *mausoleum*, *cella memoriae*, *martyrium*, sírkápolna, vagy más,³⁰ ne-

²⁹ Kiss G. – Tóth E., A szombathelyi Szent Márton-templom története, *Lapok Szombathely történetéből* 13, (Panniculus C/13), Szombathely, 1992; Zsámbéky M., A szombathelyi Szent Márton-templom 17. századi építéstörténete és berendezései, *Művészettörténeti Értesítő* 50, 2001, 236; Kiss G. – Zsámbéky M., A szombathelyi Szent Márton-templom a domonkosok idején (1638–1950), Szombathely, 2012, 10, 18.

³⁰ A lehetséges épületformákról: Magyar Zs., Késő császárkori sírűépületek Pannoni-

tán egy másik temetői bazilika³¹ része volt-e, már aligha tudjuk meg. Csak egy dolog látszik biztosnak: temetkeztek benne. 791-ben Nagy Károly és kísérete pedig ebben, a még akkor is álló temetői épületben fedezhette fel Szent Márton egykori szülőházát.³² Beazonosításában pedig bizonyára szerepet játszottak a ma ismert példányokhoz hasonló Krisztus-monogrammal díszített sírtáblák is.

ában, *Archaeologiai Értesítő* 137, 2012, 125–144. – http://www.academia.edu/2239842/Késő_császárkori_sírpületek_Pannoniában_Late_Roman_mausolea_from_Pannonia_, 2017-02-21.

³¹ 1944-ben történt vizsgálódásai alapján Járdányi Paulovics István egy temetői bazilika mellékkápolnáját tételezte fel a mai Szent Márton-templom Szent Márton-kápolnájának helyén: Paulovics I., *A szombathelyi Szent Márton-egyháznak savariai Szent Márton születéshelyének római kori eredete*, (Acta Savariensia, 4), Szombathely, 1944, 17–28.

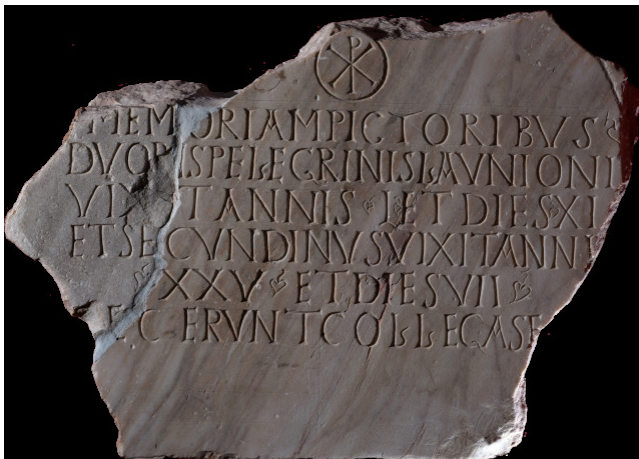
³² Bár a keleti temető területén akár még ebben az időben is több más, nagyobb méretű kultuszépület, vagy azok maradványa állhatott: pl. a már említett Kisfaludy Sándor utca 60. szám alatt megtalált – Pap (2016) 97, 2 ábra – és a mai Szent Erzsébet ferences templom helyén sejtett temetői bazilikák. Az utóbbiról legutóbb: Tóth E., *Különleges oszlopfők Szombathelyről, Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*, főszerk. Kovács L. – Révész L., Budapest, 2016, 817, 819.

1. kép. 83. sz.: Sírtábla töredéke a Jó Pásztor (?) ábrázolásával
(Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; fotó: Mudrák Attila)

2. kép. 85. sz.: A két tejtetstvér sírtáblája Krisztus-monogrammal
(Savaria MHV Múzeum, Szombathely; fotó: Mudrák Attila)

3. kép. 86. sz.: A két vándorfestő sírtáblája Krisztus-monogrammal (Savaria MHV Múzeum, Szombathely; fotó: Mudrák Attila)

4. kép. 87. sz.: Sírtábla töredéke (Savaria MHV Múzeum, Szombathely; fotó: Mudrák Attila)

5. kép. 88. sz.: A legédesebb gyermek sírtáblája
(Savaria MHV Múzeum, Szombathely; fotó: Mudrák Attila)

6. kép. 89. sz.: A temetőőr és felesége sírtáblája
(Savaria MHV Múzeum, Szombathely; fotó: Mudrák Attila)